

ks. Wojciech Misztal

Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie

PRZEZWYCIĘŻANIE WYKLUCZEŃ W NOWOCZESNEJ CYWILIZACJI GLOBALNO-CYFROWEJ – ROLA DUCHOWOŚCI CHRZEŚCIJAŃSKIEJ

Abstract

The overcoming of the exclusions in modern global-digital civilization – the role of the Christian spirituality. The article presents the actuality and the potential of the Christian spirituality. First the attention is drawn to the Christian theological interpretation of the genesis of the exclusions. Such an approach is essential to evaluate the Christian understanding of the exclusions and the importance of the overcoming them: the exclusions are not something normal, but pathological, the overcoming them is a positive and necessary process. The process of the overcoming of the exclusions was thus shown to be an essential part of the realization of the mystery of creation-salvation both in its temporal and eschatological dimensions. On such a basis, i.e., in the light of the theological understanding of the genesis and the removal of the exclusions, the article shows some of the elements of the process of overcoming of the exclusions in the modern global-digital civilization.

Opracowanie podejmuje kwestię aktualności i przydatności dorobku i potencjału duchowości chrześcijańskiej. Najpierw zwrócono uwagę na chrześcijańską teologiczną interpretację genezy wykluczeń. Takie podejście jest istotne, by zrozumieć chrześcijańskie rozumienie wykluczeń i znaczenie ich przezwyciężania: wykluczenia nie są czymś normalnym, lecz patologicznym, ich przezwyciężanie jest rzeczą dobrą i konieczną. Proces przezwyciężania wykluczenia został w ten sposób ukazany jako zasadnicza część realizacji dzieła stworzenia-zbawienia tak w wymiarze doczesnym, jak i eschatologicznym. Na takiej bazie, tzn. w świetle teologicznego rozumienia genezy i usuwania wykluczeń, przedstawiono wybrane elementy procesu przezwyciężania wykluczeń w nowoczesnej cywilizacji globalno-cyfrowej.

Keywords:

christianity, exclusion, individual life, religion, spirituality, social life

chrześcijaństwo, duchowość, religia, wykluczenia, życie indywidualne, życie społeczne

Nie poddając się pesymizmowi, należy stwierdzić, iż mimo ogromnego postępu technologicznego, znaczących wysiłków i woli zmian na lepsze nowoczesna cywilizacja globalno-cyfrowa nadal boryka się z wykluczeniami¹ – znanymi wcześniej² oraz takimi, które pojawiły się dopiero współcześnie³. Tych wykluczeń jest dużo, a ich negatywne, wieloaspektowe oddziaływanie przedstawia się jako bardzo znaczące w wymiarze życia poszczególnych osób i w wymiarze społecznym. Przekłada się ono na obciążenia dotyczące życia wewnętrznego, samopoczucia, rozwoju intelektualnego, przystosowania do życia, np. w małżeństwie, rodzinie, w miejscu pracy, w wymiarze osobistym, mikrospołecznym, aż po globalnospołeczny. Stąd duże znaczenie wszelkich wysiłków ukierunkowanych na przewyżczenie wykluczeń. Chrześcijaństwo od zawsze za jeden z podstawowych kierunków swego zaangażowania przyjmowało zaangażowanie na rzecz przewyżczenia wykluczenia (zob. np. Łk 10, 25–37). Zrozumienie przyczyn takiego podejścia może być bardzo przydatne także współcześnie i na przyszłość.

1. WYKLUCZENIA: INTERPRETACJA TEOLOGICZNA

By zrozumieć chrześcijańskie podejście do wykluczeń, postrzeganie i realizację wysiłków zmierzających do ich przewyżczenia jako jednego z podstawowych wymiarów przeżywania miłości do Boga i do bliźniego (zob. np. Mt 25, 25–31), należy uwzględnić chrześcijańskie rozumienie genezy wykluczeń i konsekwencje tej genezy. Wydaje się, iż dobrych danych pod tym względem dostarcza trzeci rozdział Księgi Rodzaju. Jest to relacja dotycząca popełnienia przez pierwszych ludzi pierwszego grzechu i skutków tego przełomu w dziejach. Bez wchodzenia tutaj w szczegóły problematyki związanej z oceną historycznego charakteru opisu tych wydarzeń, zawartej w nim symboliki, zagadnienia antropomorfizmów, zaznaczymy, że tekst wraz ze znajdującymi się w Biblii jego logicznymi rozwinięciami⁴ dostarcza interesujących wskazań, gdy chodzi o teologiczne spojrzenie na problematykę wykluczeń. Oto najbardziej podstawowe elementy.

Punkt wyjścia stanowi sytuacja szczęścia, harmonii między wszystkimi bytami: stworzeniami a Bogiem i stworzeniami między sobą (Rdz 1, 29–31; 2, 25). Sytuacja zaczyna ulegać drastycznej zmianie na gorsze wraz z podejrzliwością co do intencji żywnych

¹ Zob. np. A. Zwoliński, *Ekonomia a szczęście. W poszukiwaniu autentycznego rozwoju*, [w:] *Rozwój i dobro wspólne. Dyskurs w 25-lecie encykliki „Sollicitudo rei socialis” Jana Pawła II*, red. J. Mazur, Kraków 2013, s. 160n.

² Np. w przypadku emigrantów lub w związku z przynależnością religijną. Na jedno i drugie wykluczenie zwraca uwagę i stara się im zaradzić już Pismo Święte. Zob. np. Wj 20, 10 (branie w obronę emigrantów), Mt 11, 1–12 (wskazanie, że sama z siebie odmiennosc wyznania nie oznacza braku komunii z Bogiem).

³ Np. obecnie w społeczeństwach technologicznie zaawansowanych w związku ze wzrostem znaczenia internetu jako ważnego czy wręcz podstawowego źródła informacji daje się zauważyć problem wykluczenia osób w podeszłym wieku. Nieraz nie są one w stanie zdobyć się na korzystanie z tego strumienia komunikacji, by np. uzyskać dane o opiece lekarskiej czy też wykonać podstawowe operacje w zakresie bankowości internetowej. Problematyka ta wydaje się newralgiczna także w odniesieniu do przyszłości. Zob. J. Dziedzic, *Wsparcie osób starszych. Przeszkody i szanse w poszukiwaniu godnej starości*, [w:] *Odnaleźć wykluczonych. Wsparcie terapeutyczno-duszpasterskie pacjentów Szpitala Specjalistycznego im. dr. Józefa Babińskiego w Krakowie. Wybrane aspekty*, red. J. Dziedzic, J. Klimek, Kraków 2014, s. 214n.

⁴ Zob. np. piąty rozdział Listu do Rzymian.

przez Boga. Człowiek w znacznym stopniu wyklucza się względem Boga. Następuje to na skutek pokusy, manipulacji, której człowiek ulega (Rdz 3, 1–6.11–13). Mężczyzna i kobieta do tej pory żyli z sobą w harmonii (Rdz 2, 25). Teraz dostrzegają podział między sobą (Rdz 3, 7). Ludzie odsuwają się od Boga, nie zaś odwrotnie; Bóg pozostaje ukierunkowany na kontakt z nimi (Rdz 3, 8–10).

Położenie przypomina wielokierunkowy efekt domina. Kolejne relacje i wymiary istnienia ulegają degradacji w wyniku degradacji podstawowej relacji, jaką są dla bytów stworzonych związki z Bogiem. Dotyczy to nie tylko ludzi (Rdz 3, 14). Dotychczas między bytami panowała harmonia. Teraz zaczął się czas zmagania i walki prowadzącej nawet do tak drastycznego wykluczenia, jakim jest śmierć (Rdz 3, 14–15). Stwarzając, Stwórca obdarzył tak mężczyznę, jak i kobietę tą samą godnością bycia obrazem Boga (Rdz 1, 27). Przed wtargnięciem w dzieje grzechu są oni sobie bardzo bliscy (Rdz 2, 23–24). Po tym wydarzeniu pojawiają się napięcia i rozdzwięk. „Ku twemu mężowi będziesz kierowała swe pragnienia, on zaś będzie panował nad tobą” (Rdz 1, 16). Wielki dar Boży, jakimi są zdolność i misja przekazywania życia (zob. Rdz 1, 27–31), zostaje skażony. „Obarczę cię niezmiernie wielkim trudem twej brzemienności, w bólu będziesz rodziła dzieci” (Rdz 1, 16). Na gorsze zmienia się sytuacja całego ziemskiego świata stworzonego, który w ten sposób uczestniczy w skutkach zmanipulowanego, bardzo poważnego samowykluczenia się ludzi względem Boga (Rdz 3, 17; zob. Rz 8, 19–23). Nowy, zdecydowanie gorszy przebieg ma odtąd ludzkie czynienie sobie ziemi poddaną (zob. Rdz 1, 28), pozyskiwanie pokarmu (zob. Rdz 1, 29), uprawianie i dogłądanie jej (zob. Rdz 2, 15): „w trudzie będziesz zdobywał od niej [tzn. ziemi] pożywienie dla siebie po wszystkie dni twego życia. Cierń i oset będzie ci ona rodziła, a przecież pokarmem twym są płody roli. W pocie więc oblicza twego będziesz musiał zdobywać pożywienie, póki nie wrócisz do ziemi, z której zostałeś wzięty; bo prochem jesteś i w proch się obrócisz!” (Rdz 3, 17–19).

Nieco dalej w Księdze Rodzaju znajduje się tekst, który niejako dopełnia zarysowanego obrazu w aspekcie komunikacji społecznej. A ten dla naszej współczesnej cywilizacji, tak naznaczonej globalizacją i cyfryzacją, jest szczególnie ważny, znaczący również dla innych przestrzeni życia poszczególnych ludzi oraz ich społeczności. Rzecz jasna także w przypadku relacji dotyczącej budowy wieży Babel (zob. Rdz 11, 1–9), bo o nią chodzi, istotną jest kwestia symboliki tego tekstu, sensu przesłania, stosunku do wydarzeń historycznych. Z punktu widzenia podjętego tematu należy zwrócić uwagę zwłaszcza na następujące sprawy. W relacji chodzi o wszystkich ludzi, ponieważ mamy więc do czynienia z podejściem globalnym (Rdz 11, 1). Cała ludzkość posługuje się tym samym językiem (Rdz 11, 1). Wszyscy ludzie się rozumieją i są zdolni do wspólnych działań (Rdz 11, 3–4). Planują budowę miasta i wieży, by zachować więzy między sobą: czyli uniknąć wykluczeń (Rdz 11, 4). Notabene otrzymujemy wskazanie, że integracja może być czymś złym. Siła, którą ona daje, może zostać źle wykorzystana (zob. Rdz 11, 5–6). Jednak mamy w ten sposób do czynienia z konsekwencjami prawykluczenia związanego z grzechem (zob. trzeci rozdział Księgi Rodzaju). Konsekwencje wykluczenia w wymiarze sprawnego komunikowania okazują się bardzo poważne. Brak wzajemnego zrozumienia (Rdz 11, 7) skutkuje pokrzyżowaniem planów i dalszymi podziałami (Rdz 11, 8).

Mając świadomość, że temat nie został wyczerpany, można jednak już na tym etapie sformułować pewne wnioski. Pierwotną i chcianą przez Boga sytuacją jest wieloraka, głęboka integracja w doskonały porządek, gdzie ludzie są szczęśliwi. Nie jest to szczęście, które byłoby nieszczęściem dla innych, jak to bywa wraz z wtargnięciem w dzieje grzechu

i jego konsekwencji. Integracji nie wolno tu rozumieć jako po prostu odwrotności wykluczenia, ona jest czymś znacznie więcej, skoro pozostaje w związku z łaską, a wykluczenie z grzechem (zob. np. piąty rozdział Listu do Rzymian). Wskazane wcześniej fragmenty biblijne skłaniają, by w związku z przekazywanymi przez nie relacjami mówić o prawykluczeniu jako wykluczeniu niejako modelowym, generującym. W tym sensie wykluczenia są patologią, w rozumieniu teologicznym stanowią skutek grzechu jako jedna z negatywnych konsekwencji jego obecności i oddziaływania, wtargnięcia w dzieje zła. Nie oznacza to, iż tym samym na zasadzie przyczyna–skutek doświadczanie wykluczenia przez daną osobę czy grupę wskazuje na popełnienie przez nich konkretnego grzechu i dalej na karę za niego (zob. np. Mk 8, 31; J 9, 2–4). Jako rzeczywistość negatywna wykluczenia nie są dziełem Boga, lecz istoty (istot), która (które) jest (są) w stanie ludźmi manipulować⁵. Negatywna rzeczywistość wykluczeń ma charakter wielowymiarowy. Prawykluczenie jako znak i konsekwencja wtargnięcia w dzieje grzechu i zła, jako punkt wyjścia, jako znaczące samowykluczenie się ludzi, gdy chodzi o ich relacje z Bogiem, na zasadzie efektu wielokierunkowego domina rozlewa się na różne obszary egzystencji, skaża je. Trzeba tu jeszcze raz mocno podkreślić, iż taki stan rzeczy nie oznacza automatycznie, że doznający wykluczenia jest go winien ze względu na swe złe intencje i czyny (czyli na zasadzie kary za własne grzechy), ale przede wszystkim oznacza, że wykluczony padł ofiarą zła. Tym samym np. potrzebuje on pomocy, by przezwyciężyć wykluczenie, i tej pomocy jest wart, jej udzielenie przedstawia się jako wyraz miłości i jako obowiązek (zob. np. Mt 25, 25–31; Łk 10, 25–37).

2. PRZEZWYCIĘŻANIE WYKLUCZEŃ: INTERPRETACJA TEOLOGICZNA

Wykluczenia to rzeczywistość wieloraka, kryjąca niejedną tajemnicę. Na Ewangelię św. Jana składa się relacja dotycząca uzdrowienia człowieka niewidomego od urodzenia. To uzdrowienie stanowi przezwyciężenie bardzo bolesnego wykluczenia w wymiarze m.in. społecznym i ekonomicznym, wobec którego sam niewidomy, jak i jego otoczenie byli właściwie bezradni: niewidomy żebrze, by się utrzymać (J 9, 8). W relacji tej pada pytanie – zadane w sposób kategoryczny, wręcz mogące zostać zaklasyfikowane jako brutalne – o genezę wspomnianego wykluczenia. „[...] kto zgrzeszył, że się urodził niewidomym – on czy jego rodzice?” (J 9, 2). W odpowiedzi Chrystus stwierdza: „Ani on nie zgrzeszył, ani rodzice jego, ale stało się tak, aby się na nim objawiły sprawy Boże. Potrzeba nam pełnić dzieła Tego, który Mnie posłał” (J 9, 3–4). Idąc za Ewangelią św. Jana, trzeba powiedzieć, iż przezwyciężanie wykluczeń to dzieło Boga i zarazem wspólne dzieło z daru Bożego, Boga i ludzi. Chrystus jest przeciw Bogiem i człowiekiem (zob. J 1, 1–15). Nasuwa się wniosek, iż wykluczenie to okazja do realizacji dobra: przez przezwyciężenie wykluczenia. Czy ta myśl nie jest zbyt śmiała? Uwięziony w obozie jenieckim (czyli w sytuacji wielorakiego, drastycznego ograniczenia, wykluczenia), prowadząc z pamięci wykłady na temat Nowego Testamentu (jak wolno się domyślać, by pomóc pokonać ciężące wykluczenia), Jean Guittton tłumaczył współjeńcom: „Święty Paweł jest

⁵ Zob. np. J. L. Segundo, *Le christianisme de Paul. L'histoire retrouvée*, tr. F. Guibal, Paris 1988, s. 56n.

świadomy głębokiego zakorzenienia zła w świecie. Myślał jednak, że zło jest okazją dla jakiegoś większego dobra⁶.

Powyższe uwagi logicznie mogą doprowadzić do wniosku, że przewycięzanie wykluczeń jako wielorakie pokonywanie zła w jego przyczynach i przejawach ma pewien charakter terapeutyczny. Jest to bardzo ważne, czy jednak mówi już wszystko o interesującym nas procesie. Jak wynika z obserwacji, zwykle rozumie się, że dzieje świata stworzonego rozpoczynają się wraz z aktem stwórczym: niezależnie, czy jest on pojmowany – jak w drugim rozdziale Księgi Rodzaju – jako wydarzenie raczej punktowe, czy też, podobnie jak w pierwszym rozdziale tej samej księgi biblijnej, raczej jako pewne rozciągające się w czasie i przestrzeni stopniowanie, ewolucja. Tymczasem List do Efezjan wskazuje, by jednak spojrzeć jeszcze dalej wstecz. „W Nim [tzn. w Jezusie Chrystusie] bowiem [Bóg Ojciec] wybrał nas przed założeniem świata, abyśmy byli święci i nieskalani przed Jego obliczem w miłości (gr. *agapê*). Przeznaczył nas dla siebie jako przybranych synów przez Jezusa Chrystusa, według postanowienia swej woli, ku chwale majestatu swej łaski, którą obdarzył nas w Umiłowanym” (Ef 1, 4–6). Nasuwa się wniosek, iż mamy do czynienia z następującą logiką, dynamizmem. Bóg, powodowany miłością bezinteresowną (gr. *agapê*), pragnie stworzyć. Przejście z niebytu do istnienia to swego rodzaju integracja do domeny życia, i to życia związanego z Bogiem, w Nim mającego swe obfite, szczodre źródło. Dalej integracja została zamierzona i jest realizowana przez Boga jako tak wielka, że polega nawet na włączeniu istot ludzkich w życie Osób Bożych. By o tym mówić, teologia posługuje się terminem „usynowienie” i wskazuje, że tego procesu nie jest w stanie zatrzymać nawet grzech (zob. Rz 8, 13–16; Ga 4, 1–7). W świetle Listu do Rzymian Bóg takiej głębokiej, niewyobrażalnej w doczesności integracji z sobą nie ogranicza jedynie do bytów ludzkich (Rz 8, 19–21; zob. też 1 Kor 2, 9). Przewycięzanie wykluczenia jako zasadniczy element składa się na realizację dzieła stworzenia-zbawienia (zob. np. Łk 7, 18–22). W ostatecznym rozrachunku nie chodzi o jakiś powrót do nawet najdoskonalszej przyszłości, ale o niewyobrażalny obecnie ostateczny postęp. Dla usuwania wykluczenia właściwy jest wymiar terapeutyczny. Nie da się go przecenić. Zarazem, co jest nie mniej istotne, procesy takie składają się na rozwój, mają jego znamiona.

Biblia przedstawia dzieło stworzenia-zbawienia, którego jednym z zasadniczych wymiarów jest właśnie przewycięzanie wykluczeń. Biorąc pod uwagę, iż chrześcijaństwo uznaje za najważniejsze związki z Bogiem oraz dążenie, by ludzie cieszyli się nimi w całej pełni już po zakończeniu życia doczesnego, bo z natury rzeczy dopiero wtedy mogą one osiągnąć swe apogeum (zob. np. Rz 8, 18; 1 Kor 2, 9; 13, 12; 1 J 3, 1–2), ktoś mógłby przypuszczać, że wyznawcy Chrystusa będą zwracać uwagę wyłącznie na reintegrację człowieka z Bogiem i to przede wszystkim (czy wręcz wyłącznie) w perspektywie eschatologicznej. Otóż byłoby to błędem, jak pokazuje np. znana scena ukazująca sąd ostateczny w Ewangelii św. Mateusza (Mt 25, 32–46). W tej ukierunkowanej na formowanie postaw (cel pedagogiczny) scenie Chrystus posuwa się nawet do utożsamienia się z ofiarami – nie różnicując tu: niewinnymi czy winnymi – wykluczenia w porządku doczesnym. Pokonywanie wykluczenia w porządku doczesnym zostało w ten sposób ukazane jako mające najwyższą wartość, bo decydujące o integracji człowieka z Bogiem nawet na ostatecznym poziomie wieczności.

⁶ J. Guitton, *O Nowym Testamencie*, Kielce 1999, przekł. W. Misztal, s. 73; na temat okoliczności powstania tych przemysłów zob. s. 7n.

Biblia ma za cel kształtowanie duchowości, kształtowanie postaw (zob. np. Rz 15, 4; 2 Tm 3, 14). Szczególnie istotny jest tu nurt naśladowania Boga, Chrystusa, wybitnych ludzi jako mistrzów życia duchowego (zob. np. Mt 16, 24; 1 Kor 1, 11; Ef 5, 1; Flp 3, 17; 1 Tes 1, 6). Lektura ksiąg biblijnych jednoznacznie wskazuje, że na głoszenie Ewangelii, na działalność Chrystusa i Jego uczniów jako zasadniczy element często składa się pokonywanie wykluczeń (zob. np. Mt 11, 4–5; Łk 4, 18; 7, 22; 1 Kor 1, 26–28). Inaczej mówiąc: zostaje wytyczona pewna droga, kolejne pokolenia chrześcijan uczestniczą, mają czerpać, działać w nurcie miłości, która daje się poznać także w ten sposób. W realizację tego programu z powodzeniem wprzęgnięte zostały ówczesne środki przekazu społecznego: przekaz ustny i tekst pisany. Dane pozwalają tu wyróżnić następujące przykłady wykluczeń: o charakterze religijnym; duchowym; etnicznym; ze względu na status społeczny i ekonomiczny, wykształcenie; ze względu na płeć; ze względu na wiek i związane z nim możliwości działania (dzieci, starsi); ze względu na chorobę, kalectwo; z powodu bycia niewolnikiem; z powodu uwięzienia; wykluczenia związane ze śmiercią (np. Mt 25, 25–31; Łk 7, 11–15; 16, 26). Należy mieć na uwadze, iż te kategorie mogą niejako nakładać się, potęgować, jak to ma miejsce w przypadku wykluczenia o charakterze narodowościowym i religijnym (zob. np. Mk 7, 25–30).

Za swego rodzaju zapowiedź przezwycięzania wykluczeń związanych z wyznawaniem religii wolno uznać relację na temat pogańskich mędrców (gr. *magoi*) ze Wschodu, którzy przybywają oddać cześć narodzonemu w Betlejem Jezusowi (Mt 2, 1–12). Inny przykład to scena, w której Chrystus nie odrzuca proszącego o pomoc poganina, lecz spełnia jego prośbę (np. Mk 7, 25–30). Warto dla całości obrazu dodać, iż osoba z obcej wspólnoty religijnej może zostać wskazana jako pozytywny wzór (Łk 17, 12–19). Przykładem radykalnego wykluczenia o charakterze duchowym według Biblii jest opętanie. Uwolnienie spod władzy złego ducha to naprawa i pogłębienie związków z Bogiem (Mk 5, 18), a na tej bazie przezwyciężenie np. wykluczenia z szeroko rozumianego życia społecznego czy też rodzinnego (Mk 5, 19–20)⁷.

Co do wykluczeń wynikających z narodowości, to trzeba zaznaczyć, że bardzo szybko chrześcijaństwo staje się międzynarodowe, zarazem posiadając duchowość, zbiór zasad wiary i organizację wspólnot, które trwale wyróżniają je w społeczności ludzkiej przy jednoczesnym wzroście liczby wyznawców. Np. w Liście do Kolosan Chrystus łączy we wspólnocie kościelnej Greków, Żydów, Scytów (Kol 3, 11). List do Efezjan wskazuje, iż takie zjednoczenie przezwycięża bardzo poważne przeszkody i podziały (Ef 2, 14) i łączy na jednakowych prawach i w obowiązkach, jednoczy w rodzinę samego Boga (Ef 2, 19). Kolejną cechą, którą chrześcijaństwo rozwija, jest przekraczanie granic wyznaczanych przez status społeczny, ekonomiczny i wykształcenie. Od początku wspólnota kościelna jest pod tym względem bardzo złożona, jednoczy (np. 1 Kor 1, 26–28). Zwalczane przez św. Pawła niewłaściwe podejście do Eucharystii wskazuje pośrednio, że do wspólnoty chrześcijańskiej należą ludzie zamożni, którzy nie muszą pracować czy też mogą pracę zakończyć wcześniej, oraz ludzie ubożsi i niewolnicy, którzy muszą pracować cały dzień. Pawłowa troska o godne sprawowanie Eucharystii jest zarazem troską o przezwyciężanie

⁷ W tym kontekście należy zwrócić uwagę na kwestię relacji między opętaniami a rozpoznawanymi współcześnie zaburzeniami psychicznymi. Szerzej na ten temat zob. J. Dziedzic, *Kapelan wobec problemu opętania. Terapia czy egzorcyzm, [w:] Odnaleźć wykluczonych. Wsparcie terapeutyczno-duszpasterskie pacjentów Szpitala Specjalistycznego im. dr. Józefa Babińskiego w Krakowie...*, dz. cyt., s. 247n.

wykluczeń społecznych (1 Kor 11, 20–30). Zdaniem przeciwników Jezusa, arcykapłanów i faryzeuszów (J 7, 45), „tłum, który nie zna Prawa, jest przeklęty” (J 7, 49). Przeciwnicy Chrystusa i tłum to członkowie tego samego narodu i tej samej wspólnoty religijnej. Wierzący w Niego będą pochodzić i z jednego, i z drugiego kręgu (np. J 7, 43; Dz 6, 7; 15, 5; Flp 3, 5). Przytoczone słowa o tłumie, „który nie zna Prawa” i z tego powodu „jest przeklęty” (J 7, 49) oraz o niewielkiej liczbie mędrców (św. Paweł jednak nie pisze, jakoby ich w ogóle nie było) wśród pierwszych chrześcijan w Koryncie (1 Kor 1, 26) ukierunkowują, by zwrócić tu uwagę na przewycięzanie jeszcze jednego wykluczenia. Można je określić jako dotyczące wykształcenia, zdolności, potrzeb o charakterze intelektualnym. Pierwsze pisma chrześcijańskie jednoznacznie wskazują, iż już wtedy mamy wśród chrześcijan znacząco dużo ludzi bardzo zdolnych i że na ich prace istnieje wyraźne zapotrzebowanie, oni zaś swym talentem i wiedzą chętnie się dzielą. W ten sposób zwraca się uwagę na jeden z największych darów chrześcijaństwa dla cywilizacji, na rozwój i upowszechnienie szkolnictwa wszystkich szczebli.

Chrześcijaństwo, stawiając pierwsze kroki, wkracza w systemy społeczne, państwowe i religijne, w których wiodącą rolę odgrywają mężczyźni, a kobiety i dzieci znajdują się niżej w hierarchii społecznej. Jak pokazują zachowane dane, wolno tu mówić nawet o pewnym wykluczeniu w przypadku członków tych dwóch ostatnich kategorii. Jest to widoczne m.in. w związku z udziałem w życiu publicznym, małżeńskim, rodzinnym, oceny w porównaniu z męskimi kobiecych zdolności intelektualnych i tym samym możliwości sprawnego działania, w pewnym sensie także w wymiarze życia duchowego, religijnego⁸. Trudno nie zauważyć zbieżności między pojawieniem się i rozwojem chrześcijaństwa, między kształtowaniem poszczególnych ludzi i całych społeczności w duchu chrześcijańskim a zmianami, w wyniku których sytuacja kobiet i dzieci zmienia się na lepsze. Prawdopodobnie mamy tu do czynienia z jednym z ważniejszych oddziaływań ze strony chrześcijaństwa. Ewangelia św. Łukasza i Ewangelia św. Jana znacząco dużo miejsca poświęcają Matce Chrystusa, ukazując jej szczególną, wyjątkową rolę w misterium zbawienia (zob. np. Łk 1, 26–38; J 2, 1–11; 19, 25–27). Stosunek Chrystusa do kobiet jest bardzo pozytywny. Np. bierze je w obronę, wskazując na pierwotny zamysł Stwórcy co do związku małżeńskiego mężczyzny i kobiety oraz późniejszą praktykę wynikającą z ludzkiej ułomności, nierozumności i grzeszności (Mt 19, 3–9). Według Ewangelii to kobiety jako pierwsze dowiedziały się o zmartwychwstaniu Jezusa, zaś apostołowie dowiedzieli się o tym wydarzeniu od nich (Mt 28, 1–10; Mk 16, 1–14; Łk 24, 1–24). Siódmy rozdział Pierwszego Listu do Koryntian to przesłanie, w którym św. Paweł bardzo chce przekazać, że w życiu małżeńskim i rodzinnym żona i mąż mają cieszyć się równością co do praw i obowiązków. Daje do myślenia zakończenie Listu do Rzymian ze swą bardzo pozytywną wizją wkładu kobiet w życie wspólne (Rz 16, 1–15). Duże znaczenie ma też Ef 5, 21–32. Pobieżna lektura tego tekstu może prowadzić do wniosku, iż św. Paweł i szerzej chrześcijaństwo opowiadają się za podporządkowaniem kobiety mężczyźnie, żony mężowi. List do Efezjan to pismo, którego pierwszymi adresatami są ludzie należący do społeczeństwa faktycznie uznającego przewagę mężczyzny nad kobietą, męża nad żoną.

⁸ Więcej na ten temat zob. np. C. S. Keener, *Komentarz historyczno-kulturowy do Nowego Testamentu*, red. wyd. polskiego K. Bardski, W. Chrostowski, przekł. Z. Kościuk, Warszawa 2000, s. 425n; C. S. Keener, *Man and woman*, [w:] *Dictionary of Paul and his letters*, ed. G. F. Hawthorne and others, Downers Grove–Leicester 1993, s. 584n.

W świetle Ef 5, 21–32 przewaga, trzymając się użytej wcześniej terminologii męska czy męzowska, sprowadza się w ostatecznym rozrachunku do oddania życia za żonę na wzór Chrystusa. Teksty biblijne, które nieprzygotowany odbiorca mógłby uznać za wyraz czy nawoływanie do wykluczania kobiet, są skierowane w pierwszym rzędzie do członków społeczeństwa uznającego dominację mężczyzny (to społeczeństwo składa się tak z mężczyzn, jak i kobiet). Przekaz, który ma formować, uwzględnia, iż potrzebne jest podejście pedagogiczne oraz ostrożność, by nie narazić się na sankcje (w tym bardzo surowe) za zmierzanie do zniszczenia porządku społecznego i tym samym państwa (nieco wcześniej takie zarzuty spotkały ze strony rzymskiej judaizm i były związane z surową reakcją)⁹.

W przypadku przewyższania wykluczeń związanych z wiekiem mamy do czynienia z problemem stosunku do osób, które z niezależnych od siebie powodów mogą mieć trudności ze sprostaniem np. wyzwaniom życia w grupie. Rodzące się chrześcijaństwo wkraça w świat, który zna zabijanie kalekich noworodków, porzucanie niemowląt (zwłaszcza dziewczynek), sprzedawanie dzieci jako niewolników, pedofilię, pracę zarobkową dzieci. Nauczanie dzieci w sensie odpowiadającym w przybliżeniu współczesnemu szkolnictwu jest zarezerwowane dla nielicznych, którzy ze względu na status majątkowy rodziców mają taką szansę i których rodzice widzą taką potrzebę czy możliwość. Innymi słowy: dzieci nie są otaczane taką troską, jak to ma miejsce według norm właściwych współczesnej cywilizacji europejsko-amerykańskiej¹⁰. Tymczasem Nowy Testament mówi o uzdrowieniach i wskrzeszeniach dzieci (zob. np. Mt 9, 18–25; Łk 7, 11–15; 9, 38–42). Występek przeciw dziecku jest jednoznacznie piętnowany jako bardzo ciężki (Mt 18, 6). Głosząc Ewangelię, Chrystus dostrzega także dzieci, staje w ich obronie, by mogły do Niego przyjść, błogosławi im (Mk 10, 13–16). Dziecko – ze względu na swą prostotę i wzrastanie, stawanie się dojrzałym – jest wzorem danym przez Chrystusa dorosłym (Mt 18, 1–4). Chrześcijańska troska o dziecko to troska o samego Chrystusa (Mt 18, 5). List do Kolosan i List do Efezjan odpowiadają m.in. czasem, kiedy zostały napisane, zawierają wskazania, by dzieci były posłuszne ojcom, ale nie tylko im, bo także matkom. Biorąc pod uwagę ówczesne uwarunkowania (np. prawo i praktyka rzymskie przyznawały ojcu nie tylko możliwość bardzo surowego karania, ale także zabicia dziecka), na uwagę zasługuje zasada (czy polecenie): „Ojcowie, nie rozdrażniajcie waszych dzieci, aby nie traciły ducha” (Kol 3, 21), „ojcowie, nie pobudzajcie do gniewu waszych dzieci” (Ef 6, 4). Ewangelia św. Łukasza pozytywnie mówi o szczególnie bliskich więzach łączących z Bogiem mężczyznę w podeszłym wieku (Łk 2, 25–35), jak też kobietę w podeszłym wieku (Łk 2, 36–38). W ten sposób starość zostaje ukazana jako mająca bardzo dużą pozytywną wartość duchową. Jak wynika z Ewangelii św. Łukasza, takie osoby są jak najbardziej przydatne dla swego otoczenia. Ewangelia św. Marka ukazuje, jak jednoznacznie Chrystus traktuje opiekę dzieci nad rodzicami jako kwestię najwyższej rangi (7, 6–13). Podobnie jak w przypadku obrony żony (Mt 19, 3–9), także w tym wypadku mamy do czynienia ze zwróceniem uwagi na ludzkie odejście od prawidłowego stanu rzeczy, z krytyką takiej praktyki i wskazaniem środków zaradczych.

⁹ Zob. np. C. S. Keener, *Man and woman*, dz. cyt., s. 548n; C. Burini, *La spiritualità della vita quotidiana nel II e III secolo*, [w:] C. Burini, E. Cavalcanti, *Storia della spiritualità*, t. III c: *La spiritualità della vita quotidiana*, Bologna 1988, s. 97n; E. Cavalcanti, *La spiritualità del popolo Cristiano nei secoli IV e V*, [w:] C. Burini, E. Cavalcanti, *Storia della spiritualità*, t. III c, dz. cyt., s. 155n.

¹⁰ Szerzej na ten temat zob. np. C. Burini, *La spiritualità della vita quotidiana nel II e III secolo*, dz. cyt., s. 103n; E. Cavalcanti, *La spiritualità del popolo Cristiano nei secoli IV e V*, dz. cyt., s. 174n.

Biblia zna problem wykluczenia wynikającego ze złego stanu zdrowia, niepełnosprawności – np. w formie utraty wzroku, słuchu, utrudnienia w przemieszczaniu się, bycia sparaliżowanym (zob. np. Mt 12, 22). Ich przewycięzanie przybiera formę uzdrowień i opieki będącej wyrazem miłości bliźniego. W pierwszym przypadku mamy zarazem do czynienia ze znakiem wyróżniającym, potwierdzającym i objawiającym obecność Boga, Jego miłosierdzie, Jego nieobojętność wobec potrzebujących, skuteczną miłość do nich (np. Mt 9, 1–8). W tym sensie pokonywanie wykluczenia to jeden z uprzywilejowanych środków dopełniania dzieła zbawienia i swego rodzaju zapowiedź, na czym ma polegać wieczna pełnia życia (np. Mt 11, 1–6). Chrześcijaństwo z upoważnienia Bożego idą tu drogą wskazaną przez Chrystusa (np. Mk 16, 15–20; Dz 3, 1–11)¹¹. Taki wymiar przewycięzania wykluczenia stanowi jedno z troską o chorych, o niepełnosprawnych właśnie jako pokonywanie wykluczeń. Takie od samego początku wyróżniające chrześcijaństwo podejście (zob. np. Mt 25, 25–31) to ustawiczne źródło dla wielkiego chrześcijańskiego wkładu w rozwój cywilizacji, jakim jest systematyczna, wielowymiarowa (w tym medyczna, np. stacjonarna) opieka nad chorymi, nad niepełnosprawnymi¹².

Nie dążąc do wyczerpania tematu, należy jeszcze wskazać przynajmniej na chrześcijański wkład w przewycięzanie tego wykluczenia, jakim jest niewolnictwo¹³. Wkraczając w dzieje, chrześcijaństwo zasadniczo ma do czynienia z powszechnie uznawaną opinią, iż z natury rzeczy ludzie dzielą się na wolnych i niewolników. Np. prawie współczesne początkom chrześcijaństwa powstanie Spartakusa nie zmierza od obalenia niewolnictwa, lecz ogólnie ujmując do zamiany ról: dotychczasowi niewolnicy mają być klasą ludzi wolnych, z nich mają wyłonić się m.in. elity rządzące, natomiast dotychczasowi panujący będą niewolnikami. Spośród interesujących świadectw biblijnych negujących takie stereotypy i prowadzących do zniesienia niewolnictwa warto wymienić mało znaną księgę biblijną, jaką jest List do Filemona. Przedstawiony tam program można spróbować streścić następująco: co oznacza dzielenie ludzi na niewolników i ich właścicieli, skoro Chrystus jednoczy z sobą i jednych, i drugich? Dzięki pokonaniu wykluczenia, jakim jest grzech, wszyscy zjednoczeni z Chrystusem tworzą jedną rodzinę (Flm 15 – 16).

3. PRZEWYCIEŻANIE WYKLUCZEŃ W NOWOCZESNEJ CYWILIZACJI GLOBALNO-CYFROWEJ W ŚWIETLE TEOLOGICZNEGO ROZUMIENIA ICH GENEZY I USUWANIA

W niniejszym opracowaniu pojawiło się wiele odniesień biblijnych. W pewnym sensie przypada im wiodąca rola. Prawdopodobne jest, iż nasunie się pytanie, co te pochodzące ze starożytności teksty mają wspólnego z obecną nowoczesną cywilizacją globalno-cyfrową? Inspirację dla oparcia się na Piśmie Świętym stanowi tu nauczanie Jana Pawła II, który wskazuje, że także obecnie słowo Boże buduje wspólnotę, pomaga pokonać

¹¹ Zob. W. Misztal, *Modlitwa uzdrowionego*, [w:] *Ante Deum stantes*, red. S. Koperek, Kraków 2002, s. 437n.

¹² Zob. np. L. Bouyer, *Storia della spiritualità*, t. III b: *La spiritualità dei Padri (III–VI secolo)*. *Monachesimo antico e Padri*, Bologna 1986, s. 57n.

¹³ Zob. np. E. Cavalcanti, *La spiritualità del popolo cristiano nei secoli IV e V*, dz. cyt., s. 180n.

wykluczenia. Można tu przywołać orędzie *W służbie wzajemnego zrozumienia między narodami*¹⁴. Misterium stworzenia-zbawienia to dzieje jednoczenia. „Historia zbawienia opisuje i poświadcza komunikowanie się Boga z ludźmi; w tej komunikacji wykorzystywane są wszystkie formy i odmiany przekazu”¹⁵. Cechą tego misterium jest trwałość. Jest ono punktem odniesienia i fundamentem przewycięzania wykluczeń, który to proces terapii i rozwoju niejako w sobie zawiera¹⁶.

W styczniu 2014 roku papież Franciszek ogłosił Orędzie na XLVIII Światowy Dzień Środków Społecznego Przekazu. Nosi ono tytuł: *Przekaz w służbie autentycznej kultury spotkania*¹⁷. Już na samym początku tego dokumentu papież zwraca uwagę na problem wykluczeń. Owszem, współcześnie jesteśmy świadkami ważnego jednoczenia¹⁸. Z drugiej strony nie można ignorować zagrożeń. „Świat cierpi z powodu wielu form wykluczenia, marginalizacji i ubóstwa, a także z powodu konfliktów, w których łączą się przyczyny ekonomiczne, polityczne, ideologiczne i niestety także religijne”¹⁹. Zdaniem papieża podstawowe dla znalezienia rozwiązania jest przyjęcie następującej postawy: „Dzielące nas mury można pokonać tylko wtedy, gdy jesteśmy gotowi, by słuchać siebie nawzajem i uczyć się jedni od drugich”²⁰. Takie podejście ma jako zasadniczy wymiar teologiczny. „Przekazywanie oznacza więc uświadomienie sobie, że jesteśmy ludźmi, Bożymi dziećmi”²¹.

Chrześcijańska interpretacja teologiczna genezy i przewycięzania wykluczeń może być bardzo przydatna, gdy chodzi o ich przewycięzanie współcześnie i w przyszłości. W żadnym wypadku nie mamy tutaj do czynienia np. z negocjowaniem itd. punktu widzenia i dorobku innych dyscyplin naukowych. Natomiast zawiera ona m.in. zweryfikowaną w przeszłości ofertę zaspokojenia potrzeby sensu, której deficyt ciąży nie tylko nad naszą współczesnością. Do odnotowania jest opinia, według której taka właśnie propozycja składała się na atrakcyjność chrześcijaństwa w pierwszych wiekach naszej ery i tym samym okazała się bardzo ważnym wkładem chrześcijaństwa w dobro ludzkości, gdy przede wszystkim szukano uzasadnienia dla życia i postępowania w sytuacji naznaczonej poważnym kryzysem religijnym, etycznym, politycznym, związanym m.in. z mieszaniem się kultur, przemieszczaniem się grup etnicznych, zmianami demograficzno-narodowościowymi²².

W świetle przedstawionych powyżej danych na proponowany przez chrześcijaństwo proces zaspokajania potrzeby poczucia sensu składa się jako podstawowy element zrozumienie, że życie ludzkie w wymiarze indywidualnym i społecznym jest częścią większego procesu, a dokładniej dzieła stworzenia-zbawienia, z tym że zbawienie należy tu rozumieć nie tylko w sensie ocalenia, co jest przecież elementem kardynalnym, ale także

¹⁴ Jan Paweł II, Orędzie na XXXIX Światowy Dzień Środków Społecznego Przekazu *W służbie wzajemnego zrozumienia między narodami* (24.01.2005), 5.

¹⁵ Jan Paweł II, list apost. *Szybki rozwój*, 4.

¹⁶ Jan Paweł II, list apost. *Szybki rozwój*, 4.

¹⁷ Za: www.paulus.org.pl/display;219.html (27.01.2014).

¹⁸ Franciszek, XLVIII Orędzie na Światowy Dzień Środków Społecznego Przekazu *Przekaz w służbie autentycznej kultury spotkania* (24.01.2014).

¹⁹ Franciszek, orędzie *Przekaz w służbie autentycznej kultury spotkania*.

²⁰ Franciszek, orędzie *Przekaz w służbie autentycznej kultury spotkania*.

²¹ Franciszek, orędzie *Przekaz w służbie autentycznej kultury spotkania*.

²² Zob. A. Riva, *Crescita e maturità*, [w:] *Corso di spiritualità. Esperienza – sistematica – proiezioni*, ed. B. Secondin i T. Goffi, Brescia 1989, s. 535. Zob. też Benedykt XVI, enc. *Caritas in veritate*, 76; W. Zyzak, *Przemoc w rodzinie w kontekście kryzysu życia duchowego*, „Sosnowieckie Studia Teologiczne” 10 (2011), s. 299–313.

udzielenia życia w jego pełni²³. Ewidentne w tym przypadku właściwe chrześcijaństwu ukierunkowanie na eschatologiczną przyszłość, dominowanie troski o nią (zob. np. Mt 16, 26–28) w żadnej mierze nie oznacza braku troski o sytuację w doczesności. Dokładniej mówiąc, to właśnie w ten sposób ta ostatnia otrzymuje skuteczną pomoc (zob. np. Mt 6, 33; 25, 25–31; J 2, 1–11)²⁴. Stajemy tu wobec propozycji przewycięzania wspomnianego powyżej prawykluczenia w jego istocie i konsekwencjach, a więc pokonywania również kolejnych wykluczeń, nie zaś ich lekceważenia²⁵. Pozytywnie proces ten można przedstawić następująco: „Duchowość chrześcijańska nie jest oderwaniem od świata, lecz jest budowaniem tych relacji, które prowadzą do rozkwitu cywilizacji”²⁶.

To rozległe zagadnienie można przybliżyć, wskazując przynajmniej na wybrane punkty bogatego nauczania papieża Jana Pawła II. Takie ujęcie znajduje istotne uzasadnienie w jego kanonizacji 27 kwietnia 2014 roku, z którą wiąże się zainteresowanie osobą papieża, jego dziełem, w tym właśnie nauczaniem (notabene, jak łatwo się przekonać, czytając poszczególne dokumenty składające się na to nauczanie, argumentacja biblijna zajmuje w nim poczesne miejsce). Pod tym kątem można przeanalizować przemówienia wygłoszone przez Jana Pawła II w czasie jego pielgrzymek i szerzej program spotkań z nimi związanych. Np. pierwsza pielgrzymka do Polski w 1979 roku przedstawia się jako włączenie się w przewycięzanie wykluczeń nakładanych z powodu wyznawanej wiary, religii i tym samym zwrócenie uwagi na pozytywne, wielowymiarowe znaczenie związków z Bogiem, ich niezbędność dla poszczególnych osób i grup. Nie sposób nie wymienić tu encyklik *Laborem exercens* (14.09.1981), *Sollicitudo rei socialis* (30.12.1987), *Centesimus annus* (1.05.1991) i *Evangelium vitae* (25.03.1995) oraz listów apostołskich *Salvifici doloris* (11.02.1984) i *Mulieris dignitatem* (15.08.1988). Ważnych przykładów dostarczają papieskie orędzia na Światowy Dzień Chorego, Światowy Dzień Migranta i Uchodźcy, Światowy Dzień Misyjny, Światowy Dzień Młodzieży, Światowy Dzień Pokoju, Światowy Dzień Środków Społecznego Przekazu. Należy także wskazać na mniej znane – co nie znaczy, że mniej ważne – orędzia Jana Pawła II na Światowy Dzień Żywności i Walki z Głodem oraz na Międzynarodowy Dzień Analfabetyzacji. Program walki z wykluczeniami zawierają również papieskie orędzia na Wielki Post. Dokumenty zwracają uwagę na aktualne istotne wykluczenia. Nie ograniczając się do ich ukazania, Jan Paweł II wskazuje na sposoby ich przewycięzania.

²³ Szerzej na ten temat zob. W. Misztal, *Duchowość chrześcijan w świetle listów Pawłowych: związki z Bogiem*, Kraków 2010, s. 61 i 240.

²⁴ Zob. np. Jan Paweł II, Orędzie na XX Światowy Dzień Środków Społecznego Przekazu *Środki społecznego przekazu i chrześcijańska formacja opinii publicznej* (24.01.1986), 5; Jan Paweł II, Orędzie na XXXIX Światowy Dzień Środków Społecznego Przekazu *W służbie wzajemnego zrozumienia między narodami* (24.01.2005), 5.

²⁵ Dlatego nie do przyjęcia jest stanowisko, według którego podkreślanie podstawowego znaczenia związków z Bogiem (wymiar wertrykalny) duchowości chrześcijańskiej byłoby szkodliwe dla ważnego wymiaru horyzontalnego, czyli zaangażowania duchowości chrześcijańskiej w rozwiązywanie trudności w doczesności. Zob. np. P. D. Bazzell, *Ecclesial identity and the excluded homeless population: a funnel ecclesiology as a framework of inclusion*, [w:] *Ecclesiology and exclusion: boundaries of being and belonging in postmodern times*, ed. D. M. Doyle, T. J. Furry, P. D. Bazzelli, Maryknoll (NY) 2012, s. 105n. Zob. też A. Siemieniowski, *Inkarnacyjna duchowość*, [w:] *Leksykon duchowości katolickiej*, red. M. Chmielewski, Lublin–Kraków 2002, s. 352n.

²⁶ J. Mariański, *Sekularyzacja, desekularyzacja, nowa duchowość. Studium socjologiczne*, Kraków 2013, s. 153. Autor odwołuje się tu do: M. Jeżowski, *Duchowość – paradygmat socjologii religii czy socjologii moralności? A może socjologia duchowości*, [w:] *Religijność i duchowość – dawne i nowe formy*, red. M. Libliszowska-Żółtkowska, S. Grotowska, Kraków 2010, s. 75, i S. Witek, *Duchowość religijna*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. 4, pod red. R. Łykaszyka, L. Bienkowskiego, F. Gryglewicz, Lublin 1985, kol. 330–334.

Argumentacja w znacznej mierze opiera się tu na ukazaniu właśnie związków z Bogiem, czyli duchowości jako fundamentu i istotnej części takiego procesu²⁷.

„Przede wszystkim [...] winniśmy skupić uwagę na przyszłości, która nas czeka. Wielokrotnie w minionych miesiącach kierowaliśmy wzrok ku nowemu tysiącleciu, które się rozpoczyna, i przeżywaliśmy Jubileusz nie tylko jako wspomnienie przeszłości, ale jako proroczą zapowiedź przyszłości. Teraz należy czerpać ze skarbcza otrzymanej łaski, przekładając ją z entuzjazmem na język postanowień i konkretnych programów działania”²⁸. W perspektywie zadań, które należy podjąć w rozpoczynającym się trzecim tysiącleciu, Jan Paweł II w pewnym sensie kreśli także program przewyższania wykluczeń w programowych dokumentach: w liście apostolskim poświęconym przygotowaniom tego jubileuszu *Tertio millennio adveniente* (10.11.1994), w ogłaszającej Wielki Jubileusz Roku 2000 bulli *Incarnationis mysterium* (29.11.1998) oraz liście apostolskim *Nuovo millennio ineunte* wydanym w związku z zakończeniem Wielkiego Jubileuszu Roku 2000 (6.01.2001). W *Incarnationis mysterium* papież zwraca uwagę np. na wagę otwarcia się na potrzeby ludzi ubogich i zepchniętych na margines życia społecznego, problem zadłużenia państw w skali globalnej, kształtowanie nowej kultury współpracy i solidarności w skali międzynarodowej angażującej państwa i instytucje niepaństwowe. To otwarcie się jest przedstawiane jako wyraz miłości do Boga²⁹. W *Tertio millennio adveniente* Jan Paweł II przypomina znaczenie jubileuszu jako czasu łaski, radości w związku z usunięciem ograniczających człowieka wykluczeń³⁰. Te ostatnie nadal stanowią bardzo poważne wyzwanie. Papież pisze o tym w *Nuovo millennio ineunte*: „W naszej epoce wiele jest bowiem potrzeb, które poruszają wrażliwość chrześcijan. Nasz świat wkracza w nowe tysiąclecie pełen sprzeczności, jakie niesie z sobą rozwój gospodarczy, kulturowy i techniczny, który niewielu wybranym udostępnia ogromne możliwości, natomiast miliony ludzi nie tylko pozostawia na uboczu postępu, ale każe się im zmagać z warunkami życia uwłaczającymi ludzkiej godności. Jak to możliwe, że w naszej epoce są jeszcze ludzie, którzy umierają z głodu, skazani na analfabetyzm, nie mający dostępu do najbardziej podstawowej opieki lekarskiej, pozbawieni domu, w którym mogliby znaleźć schronienie? Ten krajobraz ubóstwa może poszerzać się bez końca, jeśli do starych jego form dodamy nowe, dotyczące często także środowisk i grup ludzi materialnie zasobnych, którym wszakże zagraża rozpacz płynąca z poczucia bezsensu życia, niebezpieczeństwo narkomanii, opuszczenie w starości i chorobie, degradacja lub dyskryminacja społeczna”³¹.

W takiej sytuacji Jan Paweł II pisze o podstawowym znaczeniu religijnego związku z Bogiem. „Nie ulegamy bynajmniej naiwnemu przekonaniu, że można znaleźć jakąś magiczną formułę, która pozwoli rozwiązać wielkie problemy naszej epoki. Nie, nie zbawi nas żadna formuła, ale konkretna Osoba oraz pewność, jaką Ona nas napełnia”³². Myśl tę pomogą odczytać następujące, należące do podrozdziału *Nowe energie*, słowa: „Ważne jest jednak, aby wszystko, co z Bożą pomocą postanowimy, było głęboko zakorzenione w kontemplacji i w modlitwie”³³. Rozumiana jako głęboki związek z Bogiem duchowość w ten sposób łączy,

²⁷ Zob. np. Jan Paweł II, list apost. *Salvifici doloris*, 7 i 24 oraz list apost. *Mulieris dignitatem*, 10.

²⁸ Jan Paweł II, list apost. *Nuovo millennio ineunte* (6.01.2001), 3.

²⁹ Jan Paweł II, bulla *Incarnationis mysterium*, 12.

³⁰ Jan Paweł II, list apost. *Tertio millennio adveniente*, 16.

³¹ Jan Paweł II, list apost. *Nuovo millennio ineunte*, 50n.

³² Jan Paweł II, list apost. *Nuovo millennio ineunte*, 29.

³³ Jan Paweł II, list apost. *Nuovo millennio ineunte*, 15.

jednoznacznie wytycza drogę, przemienia, nawet przebóstwia, uaktywnia, sprawia i wyraża się w dostosowanych do potrzeb działaniach³⁴. Spaja w bogatą całość wieczną doskonałość z wielorakością i zmiennością doczesności, oczyszczając ją i sprawiając jej dojrzwianie, rozwój. „Nie trzeba zatem wyszukiwać «nowego programu». Program już istnieje: ten sam, co zawsze, zawarty w Ewangelii i w żywej Tradycji. Jest on skupiony w istocie rzeczy wokół samego Chrystusa, którego mamy poznawać, kochać i naśladować, aby żyć w Nim życiem trynitarnym i z Nim przemieniać historię, aż osiągnie swą pełnię w niebiańskim Jeruzalem. Program ten nie zmienia się mimo upływu czasu i ewolucji kultur, chociaż bierze pod uwagę epokę i kulturę, aby możliwy był prawdziwy dialog i rzeczywiste porozumienie³⁵”.

„Nie obawiajcie się bycia obywatelami środowiska digitalnego. Ważna jest czujność i obecność Kościoła w świecie komunikacji, aby rozmawiać ze współczesnym człowiekiem i prowadzić go na spotkanie z Chrystusem: Kościół towarzyszący w drodze potrafi wyruszyć z każdym. W tym kontekście rewolucja środków przekazu i informacji jest wielkim i ekscytującym wyzwaniem, wymagającym nowej energii i nowej wyobraźni, by przekazywać innym piękno Boga³⁶”. Tak papież Franciszek pisze o wyzwaniach związanych ze współczesnymi środkami komunikacji społecznej. Zarazem przesłanie to pozwala uchwycić podstawowe atuty i zadania duchowości chrześcijańskiej, gdy chodzi o przewycięzanie wykluczeń w nowoczesnej cywilizacji globalno-cyfrowej: zaufanie wobec Boga, który jest obecny i pomaga; zaangażowanie chrześcijan w otwarcie się na Boga i współdziałanie z Nim; zrozumienie, iż zawsze kluczowe jest spotkanie z Bogiem jako wydarzenie fascynujące; pewność sensu istnienia. To w ten sposób chrześcijanie i duchowość chrześcijańska są w stanie towarzyszyć każdemu, pokonać wykluczenia, pomóc w wielorakiej i zarazem jednej jedynej integracji. Historia jednoznacznie pokazuje, iż pod tym względem chrześcijaństwo ma ogromny, pożyteczny dla ludzkości dorobek i potencjał.

LITERATURA

Bazzell P. D., *Ecclesial identity and the excluded homeless population: a funnel ecclesiology as a framework of inclusion*, [w:] *Ecclesiology and exclusion: boundaries of being and belonging in post-modern times*, ed. D. M. Doyle etc., Maryknoll (NY) 2012, s. 105–118.

Benedykt XVI, Encyklika *Caritas in veritate*.

³⁴ Zob. np. J. Kalniuk, *Pasterska pomoc Kościoła małżeństwu i rodzinie w wypełnianiu ich zadań w nauczaniu Jana Pawła II w adhortacji apostołskiej „Familiaris consortio”*, [w:] *Dokąd zmierzasz, współczesna rodzino*, red. M. Duda, A. Świerczek, Kraków 2013, s. 215–229.

³⁵ Jan Paweł II, list apost. *Nuovo millennio ineunte*, 29.

³⁶ Franciszek, orędzie *Przekaz w służbie autentycznej kultury spotkania*.

- Bouyer L., *Storia della spiritualità*, t. III b: *La spiritualità dei Padri (III-VI secolo)*. *Monachesimo antico e Padri*, Bologna 1986.
- Burini C., *La spiritualità della vita quotidiana nel II e III secolo*, [w:] C. Burini, E. Cavalcanti, *Storia della spiritualità*, t. III c: *La spiritualità della vita quotidiana*, Bologna 1988, s. 13–132.
- Cavalcanti E., *La spiritualità del popolo cristiano nei secoli IV e V*, [w:] C. Burini, E. Cavalcanti, *Storia della spiritualità*, t. III c: *La spiritualità della vita quotidiana*, Bologna 1988, s. 133–286.
- Dziedzic J., *Kapelan wobec problemu opętania. Terapia czy egzorcyzm*, [w:] *Odnaleźć wykluczonych. Wsparcie terapeutyczno-duszpasterskie pacjentów Szpitala Specjalistycznego im. dr. Józefa Babińskiego w Krakowie*. *Wybrane aspekty*, red. J. Dziedzic, J. Klimek, Kraków 2014, s. 247–264.
- Dziedzic J., *Wsparcie osób starszych. Przeszkody i szanse w poszukiwaniu godnej starości*, [w:] *Odnaleźć wykluczonych. Wsparcie terapeutyczno-duszpasterskie pacjentów Szpitala Specjalistycznego im. dr. Józefa Babińskiego w Krakowie*. *Wybrane aspekty*, red. J. Dziedzic, J. Klimek, Kraków 2014, s. 213–230.
- Franciszek, XLVIII Orędzie na Światowy Dzień Środków Społecznego Przekazu *Przekaz w służbie autentycznej kultury spotkania* (24.01.2014).
- Guittou J., *O Nowym Testamencie*, tłum. W. Misztal, Kielce 1999.
- Jan Paweł II, *Bulla Incarnationis misterium*.
- Jan Paweł II, *List apostolski Szybki rozwój*.
- Jan Paweł II, *List apostolski Nuovo millennio ineunte*.
- Jan Paweł II, *List apostolski Salvifici doloris*.
- Jan Paweł II, *List apostolski Mulieris dignitatem*.
- Jan Paweł II, *List apostolski Tertio millennio adveniente*.
- Jan Paweł II, *Messaggio per la XX Giornata Mondiale delle Comunicazioni Sociali Comunicazioni sociali e formazione cristiana dell'opinione pubblica* (24.01.1986).
- Jan Paweł II, *Messaggio per la XXXIX Giornata Mondiale delle Comunicazioni Sociali I mezzi della comunicazione sociale: al servizio della comprensione tra i popoli* (24.01.2005).
- Jeżowski M., *Duchowość – paradygmat socjologii religii czy socjologii moralności? A może socjologia duchowości*, [w:] *Religijność i duchowość – dawne i nowe formy*, red. M. Libliszowska-Żótkowska, S. Grotowska, Kraków 2010, s. 66–78.
- Kalniuk J., *Pasterska pomoc Kościoła małżeństwu i rodzinie w wypełnianiu ich zadań w nauczaniu Jana Pawła II w adhortacji apostolskiej „Familiaris consortio”*, [w:] *Dokąd zmierzasz, współczesna rodzino*, red. M. Duda, A. Świerczek, Kraków 2013, s. 215–229.
- Keener C. S., *Komentarz historyczno-kulturowy do Nowego Testamentu*, red. wyd. polskiego K. Bardski i in., Warszawa 2000.
- Keener C. S., *Man and woman*, [w:] *Dictionary of Paul and his letters*, ed. G. F. Hawthorne etc., Downers Grove–Leicester 1993, s. 583–592.
- Mariański J., *Sekularyzacja, desekularyzacja, nowa duchowość. Studium socjologiczne*, Kraków 2013.
- Misztal W., *Duchowość chrześcijan w świetle listów Pawłowych: związki z Bogiem*, Kraków 2010.
- Misztal W., *Modlitwa uzdrowionego*, [w:] *Ante Deum stantes*, red. S. Koperek, Kraków 2002, s. 437–453.
- Riva A., *Crescita e maturità*, [w:] *Corso di spiritualità. Esperienza – sistematica – proiezioni*, ed. B. Secondin i T. Goffi, Brescia 1989, s. 525–590.
- Segundo J. L., *Le christianisme de Paul. L'histoire retrouvée*, tr. F. Guibal, Paris 1988.
- Siemieniowski, *Inkarnacyjna duchowość*, [w:] *Leksykon duchowości katolickiej*, red. M. Chmielewski, Lublin–Kraków 2002, s. 352–354.
- Witek S., *Duchowość religijna*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. 4, red. R. Łukaszyk i in., Lublin 1985, kol. 330–334.
- Zwoliński A., *Ekonomia a szczęście. W poszukiwaniu autentycznego rozwoju*, [w:] *Rozwój i dobro wspólne. Dyskurs w 25-lecie encykliki „Sollicitudo rei socialis” Jana Pawła II*, red. J. Mazur, Kraków 2013, s. 145–168.
- Zyzak W., *Przemoc w rodzinie w kontekście kryzysu życia duchowego*, „Sosnowieckie Studia Teologiczne” 10 (2011), s. 299–313.